

II. Meşrutiyet Dönemi ve Sonrasında Yayınlanan Bazı Dergilerde Kur'an ve Tefsirle İlgili Çalışmalar

Ercan ŞEN*

Giriş

II. Meşrutiyetin¹ basın ve yayın hayatında özellikle de dergicilikte oldukça hareketli ve verimli bir döneme sahne olduğu bilinmektedir. Zira bu dönemde daha önce hiç olmadığı kadar farklı sesler kendi fikirlerini ortaya koymaya çalışmış ve görüşlerini çıkardıkları gazete ve dergilerle kamuoyunun bilgisine sunmuşlardır. Bu canlı dönemi *Sırât-ı Müstakîm* gibi yazar kadrosu güçlü ve entelektüel seviyesi üst düzeyde olan öncü dergiler oldukça iyi değerlendirip uzun bir yayın hayatı sürdürürken buna mukabil aynı dönemde yayın hayatına girip de benzer seviyeyi tutturamayan ve yayın hayatına son vermek zorunda kalan pek çok dergi olmuştur.

İlim ve fikir hayatımız için oldukça önem arz eden bu dergilerin gerek muhtevaları gerekse yayın politikaları, temsil ettikleri düşünceler, yazarları vb. pek çok husus akademik camiada lisans ve yüksek lisans hatta doktora tezi seviyelerinde birçok çalışmaya konu olmuş ve olmaya devam edecek gibi durmaktadır. Çünkü bu dergilerde son derece ilmî ve derinlikli makaleler kaleme alındığı gibi söz konusu dergilerde yazı yazarlar hem o döneme hem de sonraki döneme bir şekilde yön veren kimseler olmuşlardır. Bundan dolayı söz konusu dergiler ve içerdikleri konular pek çok açıdan ilahiyat, sosyoloji, edebiyat, iletişim vb. gibi sosyal bilimlerin muhtelif alanlarında ve bu alanların çeşitli alt dallarında çalışılmış ve çalışılmaya devam etmektedir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bu dergilerde yer alan Kur'an-tefsir makaleleri ve

* Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Tefsir Bilim Dalı.

1 II. Meşrutiyet genel olarak Meclis-i Mebûsan'ın yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme denilmektedir.

onların muhtevaları hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İşte bu eksiklik bizim bu çalışmayı yapmamıza en büyük teşvik edici unsur olmuştur. Dolayısıyla çalışmamızın bu eksikliği bir nebze olsun gidereceği kanaatindeyiz. Yine şunu da belirtmeliyiz ki bizim bu araştırmamız söz konusu Kur'an ve tefsir makalelerinin muhtevalarını ele almamaktadır. Çünkü bu ayrı ve uzun soluklu bir araştırma konusu olduğu için onu sonraki bir zamanda yapmayı düşünüyoruz. Binaenaleyh bu makalemizde söz konusu dergilerdeki² yazılardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an ve tefsirle ilgili olanlarını belli gruplar dâhilinde bir araya getirmeye çalışarak kısmen de olsa o dönemin Kur'an ve tefsir birikimini gözler önüne sermeye çalıştık. Ayrıca üzerinde çalışılan dergiler tespit edilirken konumuzun tabiatı gereği dinî, İslamî ve ahlakî çizgiyi önceleyen dergileri incelemeye öncelik verdik.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde üzerinde çalıştığımız dergileri kronolojik olarak sıralayarak bunlar hakkında muhteva, yazar kadrosu, yayın politikası vb. gibi özet bilgiler verdikten sonra onları Kur'an ve tefsir yazıları açısından kısa bir değerlendirmeye tabi tuttuk. İkinci bölümde bu dergilerdeki Kur'an ve tefsir yazılarını belli başlıklar altında tasnif ederek hem o dönemin Kur'an ve tefsir çalışmalarının hangi alanlarda/konularda yoğunlaştığını ortaya koymaya çalıştık hem de sonraki araştırmalar için bazı hususları kolaylaştırmayı düşündük. Sonuç bölümünde ise bir değerlendirme ile araştırmamızı nihayete erdirdik.

Son olarak şunu ifade etmeliyiz ki, II. Meşrutiyet dönemi dergiciliğinin amiral gemisi olarak nitelendirebileceğimiz *Sırât-ı Müstakîm* ve onun devamı olan *Sebilürreşâd* dergisi hakkında fihrist mahiyetinde hem genel çerçeveli³

2 Bu dönemde yayınlanan dergilere kısa bir göz atıldığında onların güzel sanatlar, edebiyat, eğitim, tarih, mizah, çocuk, iktisat, kadın, din, askerlik, sağlık, spor gibi neredeyse hemen her konuda yazılara ve makalelere yer verdiğini görebiliriz. Bu noktada biz mezkur dergiler içerisinde daha ziyade dine ve özellikle de İslamiyet'e yer veren, bir bakıma "mecmua-i İslamiye" niteliğini taşıdığını düşündüğümüz bazı dergilere öncelik vermeyi düşündük. Bu bakımda *İctihad*, *Türk Yurdu* vb. gibi çizgisi biraz daha farklı olan dergileri çalışmamızın kapsamına almadık. Bu itibarla çalışmamız boyunca değerlendirmeye tabi tuttuğumuz dergileri yayınlanmaya başlama tarihlerini göz önünde tutarak genel itibarıyla şöyle sıralayabiliriz: *Beyânü'l-Hak* (BH), *Ceride-i Süfiyye* (CS), *Hikmet*, *Teârûf-i Müslimîn* (TM), *Tasavvuf*, *İslâm Dünyası* (İD), *İslâm Mecmuası* (İM), *İrşâdü'l-Müslimîn* (İrM), *Habl-i Metîn* (HM), *Mahfil* ve *Mihrab*. Bu dergilerden dokuzu II. Meşrutiyet dönemi içinde (1908-1922) yayın hayatlarını sürdürürken sadece iki tanesi (*Mahfil* ve *Mihrab*) II. Meşrutiyet dönemi sonrası bir müddet daha yayın hayatlarını devam ettirebilmişlerdir.

3 Bkz. Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebilürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991; Suat Mertoğlu, "Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı: (Sırât-ı Müstakîm/ Sebilürreşâd Dergisi Örneği: 1908-1914)", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001. Ayrıca bkz. Suat Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.

hem de konumuzla ilgili kısmı oluşturan Kur'an ve tefsir çalışmalarını içeren bazı çalışmalar⁴ yapıldığı için tekrara düşmemek maksadıyla araştırmamıza bu dergileri dâhil etmemeyi uygun gördük.

I. Çalışmamızda Kullanılan Dergiler Hakkında Tanıtıcı Bilgiler

1. *Beyânü'l-Hak (BH)*: 9 Ramazan 1326 - 24 Zilkade 1330/5 Ekim 1908-4 Kasım 1912

İkinci Meşrutiyet döneminin *Sırât-ı Müstakîm*'den sonraki en önemli İslâmî yayın organı olan *BH* dergisi, Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiyye⁵ tarafından fikirlerini yaymak amacıyla çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dergi yaklaşık beş yıl süreyle haftalık bir dergi olarak yayın hayatını sürdürmüş ve bu süre zarfında toplam 182 sayı çıkmıştır. Derginin imtiyaz sahipliğini muhtelif kişiler yaparken başyazarlığını ise sonradan şeyhülislâm olacak Mustafa Sabri Efendi yapmıştır. Dinî konularda olduğu kadar siyasi, sosyal, ilmî, edebî, ahlâkî, fikrî, tarihî, kültürel vs. konularda da yazılar yazılan bu dergide yazarlar arasında Abdülehad Davud, Ali Tayyar, Hafız Cafer, Hüseyin Hâzîm, Kilisli Mehmed Münir, Küçük Hamdi (Elmalılı), Kemaleddin Harputî, Bursalı Mehmed Tâhir, İskilipli Mehmed Âtîf, Mehmed Hulusi, Konyalı Mehmed Vehbi, Mustafa Sabri Efendi, Mehmed Fatin [Gökmen], Ömer Nasuhi [Bilmen], Tâhirü'l-Mevlevî ve Kastamonulu Sofuzâde Mehmed Tefvik gibi isimler yer almaktadır. *BH* dergisi “makâlât-ı dîniyye, ictimâiyye ve târihiyye”, “kısım-ı edebî” ve “müteferrikât” başlıklı bölümlerden oluşmuştur.⁶

Dinî konularla siyasi meselelerin bir arada yürütüldüğü bu derginin çoğu yazısında doğal olarak pek çok âyet ve âyet yorumu yer almaktadır. Bunun yanı sıra özel olarak Kur'an ve tefsir ile ilgili yazılar çok yoğunluklu olmasa da kısmen kendine yer bulmuştur. Yüz seksen iki sayı çıkan bu dergide tespit edebildiğimiz kadarıyla doğrudan Kur'an ve tefsir ile ilgili yaklaşık yirmi civarında makale çıkmıştır. Hiç şüphesiz bu makalelerin en önemlisi Mehmed

4 Davut Aydın, “Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşâd Mecmualarında Çıkan Tefsirle İlgili Yazılar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, sy. 1, s. 27-56; Mehmet Ünal, “Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşâd Dergilerinde Yayınlanan Kur'an ve Tefsirle İlgili Çalışmalar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 9, sy. 2, s. 109-146.

5 Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiyye, II. Meşrutiyet döneminde kurulan siyasi, ilmî ve dinî bir dernektir. Mustafa Sabri Efendi, Elmalılı Hamdi [Yazır], Şehri Ahmed Efendi, Mehmed Arif, Mehmed Fatin [Gökmen], Adanalı Hayret, Hüseyin Hâzîm derneğin kurucu ve üyelerinden bazılarını oluşturmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Halis Ayhan, “Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7, s. 332-333. Ayrıca bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, c. 1-2, s. 292-294.

6 Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. *BH*, İstanbul 1908-1912, sy. 1-182; Ekrem Bektaş, “Beyânü'l-Hak”, *DİA*, c. 6, s. 34-35; Mehmet Aksoy, “Beyânü'l-Hak ve Mustafa Sabri”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1989.

Tevfik⁷ tarafından bir dizi halinde kaleme alınan “Sûre-i Celîle-i Yûsuf Aleyhisselam’da Felsefe-i Siyâsiyye” adındaki yazı dizisidir. Yine Mehmed Tevfik’in derginin farklı sayılarında Kur’ân-ı Kerîm’in muhtelif âyetlerinin tefsirini yaptığını görüyoruz. Bunun dışında dergide Fahreddin er-Râzi ve Ebussuûd Efendi gibi büyük müfessirlerin hayatını konu alan ve ayrıca Tâhirü’l-Mevlevî’nin kaleme aldığı “Mevlana Hüseyin Vaiz ve Tefsir-i Hüseyinî” gibi tefsir tarihi ile ilgili birkaç yazı bulunsa da buna mukabil tefsir usulü veya ulûmü’l-Kur’an ile ilgili herhangi bir makale bulunmamaktadır.

2. Cerîde-i Sûfiyye (CS): 6 Mart 1325-1 Eylül 1335/19 Mart 1909-1 Eylül 1919

Adından da anlaşılacağı üzere tasavvufî konuların ve bakış açısının ağırlıklı olduğu bu dergi yaklaşık on yıl gibi o dönem için uzun sayılabilecek bir periyotta yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi, ilk başta haftalık daha sonra ise iki haftada bir olarak yayınlanmış ve son dönemlerinde tekrar haftalık olarak yayınlanmış ve bu suretle 161 sayıya ulaşmıştır. Her ne kadar tasavvufî konulara öncelik vermiş olsa da ahlakî, edebî ve siyasî konulara da yer veren derginin yazarları arasında Sadık Vicdanî, İbnülemin Mahmud Kemal, Veled Çelebi, Ferid Kam, Hocazâde Ahmed Hilmi, İsmail Hakkı İzmirli, Mustafa Fevzi, Mehmed Gülşen, Bursalı Mehmed Tâhir, Tâhirü’l-Mevlevî, Rıza Tevfik, Hüseyin Vassâf, Mehmed Ziya gibi isimler bulunmaktadır.⁸

CS dergisinin ulaşılabildiğimiz sayıları çerçevesinde ifade etmemiz gerekirse bu dergi Kur’an ve tefsir ile ilgili yazılar açısından oldukça zengin içerikler taşımaktadır. Zira dergide bir taraftan pek çok âyet ve sûrenin tefsiri yapılırken diğer taraftan da tefsir ve kıraat ilmi açısından son derece ilmî ve derinlikli yazılar çıkmıştır. Örneğin Hocazâde Ahmed Hilmi tarafından “Ravzatü’l-Kurrâ” üst başlığında ve “İlm-i Vücûh-i Kıraatın Hülâsa-i Tarifi ile Tarihçesi” ile “Bizzat Sultân-ı Enbiyâ Aleyhi Ekmeli’t-Tahıyyâ Efendimiz Hazretlerinden

7 Asıl adı Mehmed Tevfik Safoğlu (1873-1960)’dur. Ancak daha çok Sofuzâde Mehmed Tevfik Efendi olarak bilinmektedir. Kastamonu’nun tanınmış ailelerinden ve son devir Osmanlı ulema ve şuarâsındandır. Seyahatleri dışında hayatı Kastamonu’da geçmiştir. İyi bir medrese eğitimi görmüş ve icazet almıştır. İyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiş, Kastamonu’da bulunan Piriñç Pazarı Mescidi’nde tefsir ve Buharî, Mevlevihane’de Mesnevî okutmuştur. 1906-1910 yılları arası Kastamonu Sanat Mektebi Müdürlüğü yapmış, 14 Aralık 1327/1911’den 17 Eylül 1335/1919 tarihine kadar aralıklı olarak yayın hayatını sürdüren *Zafer* adında bir de gazete çıkarmıştır. Sofuzâde, mahallî bazı görevlerde de bulunmuş, ayrıca Dâru’l-Hilâfe Medresesi’nde mantık, felsefe, dinler tarihi, usûl-i münazara ve muhâdara dersleri okutmuştur. *BH* dışında *el-Medâris* mecmuasında da yazıları çıkmıştır. Bkz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “Sofuzâde M. Tevfik Efendi’nin Bilinmeyen On Muhammesi ve Altı Tahmisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, sy. 11, s. 244-245.

8 Bkz. CS, Hasan Kazım, İstanbul 1325-1335, sy. 1-161. Ayrıca bkz. Mustafa Kara, “Cerîde-i Sûfiyye”, *DİA*, c. 7, s. 410; Atilla Kaşıkçı, “Bütün Yönleriyle Cerîde-i Sûfiyye: İnceleme-Dizin”, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 1994.

Ahz-ı Kur'an-ı Kerim Eden Ashâb-ı Kirâm" alt başlıklarıyla ele alınıp ardarda devam eden yazı dizileri hakikaten kıraat ilmi ve tarihçesi açısından mühim bir yer tutmaktadır.⁹ Yine "Sebeb-i Nüzûl-i Kur'an ve Şer-i Celîli Muhammediye", "İ'câz ve İ'câz-ı Kur'an", "Hakâyık-ı Kur'aniyye", "Beşâir-i Kur'aniyye", "İ'câz-ı Kur'an Hakkında Hasımın Şehadetî" gibi yazılar bu dergideki anılmaya ve tetkik edilmeye değer bazı yazıları oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra dergide kimi sûrelerin tamamı, bazen birkaç âyet-i kerîmesi bazen de tek bir âyeti tefsir edilmektedir. Söz konusu bu tefsirlerde ise genel olarak Mesnevihan Ali Fuad Efendi,¹⁰ Muallim Vahyî,¹¹ Ali Tayyar, Mustafa Fevzi¹² ve Ali Şefik gibi isimlerin imzası bulunmaktadır.

3. *Hikmet*: 8 Nisan 1326-8 Eylül 1328/21 Nisan 1910-25 Ekim 1912

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi¹³ tarafından çıkarılan bu dergi birtakım zorunluluklardan dolayı çeşitli aralıklarla (haftalık-günlük) bazen de isim değiştirerek¹⁴ yaklaşık iki yıl süreyle 77 sayı çıkabilmiştir. Başta Osmanlı coğrafyası olmak üzere bütün İslâm âleminin birliğini sağlama yolunda çaba sarf eden bu derginin başlık yazısında "i'tisam" âyeti¹⁵ olarak da bilinen "va'tesimû bihablillâhi cemîan velâ teferrakû" ibaresi ve yanında da "ittihad hayattır, tefrika memattır" cümlesi yer almaktadır. Fikrî yazıların ağırlıkta olduğu *Hikmet* dergisinde genel olarak "icmâl-i siyâsî, hikemiyyât, ictimaiyyât, iktisâdiyyât, felsefe-i asır, tasavvuf-ı İslâmî" başlıkları altında yazılar yayınlanmıştır. Yine derginin yazarları arasında Filibeli Ahmed Hilmi'nin yanı

9 Nitekim bu öneminden dolayı söz konusu yazılar daha sonra derlenerek "Ravzatü'l-Kurrâ ve Tarih-i Kur'an-ı Kerim" adıyla kitaplaştırılmıştır. Bkz. *Ravzatü'l-Kurra ve Tarih-i Kur'an-ı Kerim*, Hocazade Ahmed Hilmi, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1959.

10 Mesnevihan Ali Fuad Efendi'nin Hayatı ve Eserleri için bkz. Abdurrahman Acer, "Mesnevihan Ali Efendi'nin Ceride-i Süfiyyedeki Makaleleri (İnceleme ve Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 17-47.

11 Muallim Vahyî (1878-1957)'nin hayatı ve görüşleri için bkz. Medet Bala, "Muallim Vahyî ve Eğitim Görüşü", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.

12 Mustafa Fevzi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Kaşıkçı, "Bütün Yönleriyle Ceride-i Süfiyye", s. 26.

13 1865-1914 yılları arasında yaşayan Filibeli Ahmed Hilmi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Mehmet Zeki Ekici, "II. Meşrutiyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Hayatı ve Eserleri", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

14 *Hikmet* dergisi örfî idare tarafından sık sık kapatıldığı için *Millet ile Musâhabe*, *Münakaşa*, *Kanad*, *Kalender*, *Coşkun Kalender*, *Nimet* adlarıyla da yayınlanmıştır. Bkz. *Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Kataloğu: Süreli Yayınlar*, Selahattin Öztürk, Abdurrahman M. Hacısmaioğlu, Muhammed Hızarcı, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Dair Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2006, s. 166.

15 Âl-i İmran 3/103.

sıra Yunus Nadi [Abalıoğlu], Ömer Fevzi [Mardin],¹⁶ Ali Haydar, Ahmed Hamdi Akseki, Ahmed Agayef [Ağaoğlu], M. Şerafeddin [Yaltkaya] gibi isimlerin makaleleri bulunmaktadır.¹⁷

Hikmet dergisinde Kur'an ve tefsir çalışmaları kapsamında yayınlanan yazılar fazla olmasa da neşredilen yazılar içerisinde en önemlisi bilimsel tefsir çerçevesinde mütalaa edebileceğimiz ve Ardahanlı Ali Rıza Efendi tarafından kaleme alınan "Kur'an ve İlm-i Hey'et" başlığını taşıyan beş bölüm halinde yazı dizisidir. Buna ek olarak Ürgüplü Hafız Ferid'in "Kur'an ve Fen" yazısı da bilimsel tefsir çerçevesinde değerlendirebileceğimiz diğer bir yazıdır. Ayrıca bu dergide "Midhat Paşa Merhumun Besmele ve Fâtiha Tefsiri" ile "Kıyas-ı Kur'aniye'den: Hazreti Musa" başlığıyla muhtelif yazıların kaleme alındığını vurgulamamız gerekir.

4. Teârûf-i Müslimîn (TM): 2 Nisan 1326-19 Kânunusânî 1326/15 Nisan 1910-1 Şubat 1911

Adından da anlaşılacağı üzere Müslümanların birbiriyle olan bağına güçlendirme, birlik ve beraberliklerini temin etme, bilgilerini artırma maksadını güden bu dergi dinî, siyasî, tarihî, felsefî yazıları yanında İslâm'ın muhtelif konularını da ele alan haftalık bir dergidir. Ancak ilk sayısında "Teârûf-i müslimîn bazı nevâkısını (eksiklerini) ikmal edinceye kadar on beş günde bir defa neşr olunacaktır" şeklinde yazmaktadır. Sorumlu müdürü Osman Cûdî olan *TM* otuz iki sayı kadar çıkabilmiştir. Daha çok meşhur seyyâh, Rusya Türkleri'nin ilk siyasî temsilcisi ve İslâmcı gazeteci-yazar Abdürreşid İbrahim'in (1857-1944) yazılarının çıktığı veya diğer bir ifadeyle onun himmetiyle yayın hayatını sürdüren bu dergide Kur'an ve tefsir ile ilgili olarak Müslümanların birlik ve beraberliğinin önemine vurgu yapan bazı âyetlerin¹⁸ tefsirinden ve "Hz. Osman'ın (r.a.) Mushaf-ı Şerif-i Hakkında Aldığımız Bir Varaka" isimli bir yazıdan başka bir çalışma mevcut değildir.¹⁹

5. Tasavvuf: 10 Mart 1327-1 Kânunuevvel 1327/23 Mart 1911-14 Aralık 1911

Dinî-tasavvufî mecrada yazılar yayınlayan tasavvuf dergisinin başyazarı ve imtiyaz sahibi Urfa Mebusu Şeyh Mustafa Saffet [Yetkin]'dir. Haftalık olarak çıkan bu dergi otuz beş sayı çıkmıştır. Bir nevi Cemiyet-i Sûfiyye'nin²⁰

16 Hayatı ve görüşleri için bkz. Mim Kemal Öke, *Ömer Fevzi Mardin: Gazi ve Sûfi*, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 2009.

17 Bkz. *Hikmet*, Hikmet Matbaası vd, İstanbul 1326-1328, sy. 1-77; Atilla Çetin, "Hikmet", *DİA*, c. 17, s. 519-520.

18 Âl-i İmran 3/103; Tahrim 66/6.

19 Bkz. *TM*, Osman Cûdî, Necm- i İstiklal ve Karagöz Matbaası, İstanbul 1326, sy. 1-32.

20 II. Meşrutiyet'in ilânından sonra (1327/1911) tarikat mensuplarının İstanbul'da kurdukları cemiyettir ve reisi de Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'dir. Bu cemiyet aynı yıl içerisinde

sözcülüğünü yapmış olan bu dergide “İstulâhât-ı Sûfiyye, Edebiyyât-ı Sûfiyye, Terâcim-i Ahvâl-i Sûfiyye, Râbıta-i Sûfiyye, Mükâtebât-ı Sûfiyye, Hikem-i Sûfiyye, Ahlâk-ı Sûfiyye, İşârât-ı Sûfiyye” gibi başlıklar altında tasavvuf kültürüne ilişkin bilgiler sunulmuştur. Yazarları arasında ise Şeyh Saffet, Haydarîzâde İbrahim Efendi, Mehmed Emin Buhârî, Esad Erbîlî, Şeyh Remzî-i Rifâî, Abdüssamed Efendi, Muhammed Şâkir, Süleyman Sâmî, Şeyh Nâci gibi isimler bulunmaktadır. Bu dergide başta Besmele tefsiri olmak üzere belirli bazı âyetlerin²¹ işârî/tasavvufî tefsirleri yapılmıştır.²²

6. *İslâm Dünyası (İD)*: Mart 1329-1332/Mart 1911-1913

Tıpkı *TM* dergisi gibi başta Osmanlı olmak üzere tüm dünyadaki Müslümanların birliği ve dirliği için faaliyet gösteren bir dergidir. Aynı şekilde sorumlu müdürü Osman Cûdî ve başyazarı Abdürreşîd İbrahim'dir. Haftalık olan *ID* dergisi yirmi üçüncü sayıda son bulmuştur. Yazarları arasında Abdürreşîd İbrahim, Musa Carullah Bigiyev, Şeyh İsmail, Abdülvahhab, Ömer Fevzi Mardin, Ebu'l-Kemal gibi isimler bulunmaktadır. İçerisinde “Âyât-ı Beyyinât (Açık Alâmetler)”, “Küllümriin Bima Kesebe Rehîn”²³ gibi müellifi belli olan tefsir yazıları bulunduğu gibi “Kur'an-ı Kerîm Tercümesi”, “Kur'an'dan Gafletimiz ve Sebepleri”, “Rusya'da Kur'an'a Tecavüz ve Kelâm-ı Kadîm-i Tahrif”, “Kur'an'ın Yanlış Basılması Hakkında” gibi yazarı belli olmayan Kur'an'la ilgili yazılar da bulunmaktadır.²⁴

7. *İslâm Mecmuası (İM)*: 14 Şubat 1913-30 Kânunusânî 1329/30 Kasım 1918-30 Teşrinievvel 1334

Son devrin din ve fikir adamlarından Kazanlı Halim Sabit'in [Şibay] (1883-1946), on beş günlük olarak çıkardığı *İM*, II. Meşrutiyetin önemli fikir dergilerindedir ve altmış üç sayı çıkabilmiştir. Başlangıçta otuz iki sayfa iken savaş yıllarının maddî sıkıntıları dolayısıyla hacmi on altı, bazen de sekiz sayfaya kadar inmiştir. Türkçü düşünce ile İslâmiyet'i bağdaştırma amacı güttüğü belirtilen *İM*'ni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin finanse ettiği vurgulanmıştır.²⁵ İslâm ve terakki, İslâm ve çağdaş medeniyet, İslâm'da kadın,

yayın organı olarak *Tasavvuf* dergisini çıkarmıştır. Daha çok devlet güdümünde bir yayın politikası izlemeye çalıştıkları ve İttihat ve Terakki yönetimine verdikleri destekten dolayı eleştirilmişlerdir. Bkz. Mustafa Kara, “Cemiyet-i Sûfiyye”, *DİA*, c. 7, s. 335.

21 Bakara 2/148; Âl-i İmran 3/156; Hadid 57/10 vb. âyetler.

22 Bkz. *Tasavvuf*, Şeyh Saffet, el-Hadâre Matbaası ve Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1327, sy. 1-35.

23 Tûr 52/21.

24 Bkz. *ID*, Abdürreşîd İbrahim, Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul 1329, sy. 1-23.

25 Tuba Çavdar, “İslâm Mecmuası”, *DİA*, c. 23, s. 53. Bu dergiyle ilgili daha ayrıntılı çalışmalar için bkz. Ahmed Muhiddin, *Modern Türklükte Kültür Hareketi*, trc. Suat Mertoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2004, s. 107 vd. (*İM* yazarlarından biri olan müellifin 1921 yılında Almanya'da tamamladığı doktora tezinin çevirisi); Ruhi Güler, “İslâm Mecmuası ve İçeriği”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995; Ali Aslan, “Yakın ➔

İslâm iktisadı gibi hem yakın dönemin hem de günümüzün can alıcı meselelerinin sıkça tartışıldığı bu derginin yazar kadrosu içerisinde başta Halim Sabit olmak üzere, hem geleneksel hem de modern düşünceye eğilimli olan düşünürler bulunmaktadır. Nitekim dergide yazıları bulunan M. Şerefeddin [Yaltkaya], Mansûrizâde Said, M. Şemseddin [Günaltay], Ziya Gökalp, Mahmud Esad, Musa Kazım, Ahmet Ağaoğlu, Musa Carullah, Abdürreşîd İbrahim, Bereketzâde İsmail Hakkı, Besim Atalay, Bursalı Mehmed Tâhir, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Ömer Seyfeddin gibi isimlerin varlığı bu hususu doğrular niteliktedir.

Çalışmamız açısından değerlendirildiğinde ise söz konusu derginin hemen hemen her sayısının başında Kur'an-ı Kerîm'den bir sûre veya âyetle bunların tercüme ve tefsirlerine yer verildiği görülmektedir.²⁶ Özellikle bu yazılarda Şerefeddin,²⁷ Süreyya²⁸ ve Haşim Nahid²⁹ gibi isimler ön planda olmasına rağmen asıl ağırlığı Manastırlı Rifat Bey'in³⁰ *Haşiyeli Mefhûm-i Kur'an*³¹ adlı çalışmasından yapılan iktibasların teşkil ettiğini söylememiz

---

Çağ Tarihi Açısından İslâm Mecmuası'nın İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 1996; R. Tuba Çavdar, "İslâm Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998; Mustafa Bakırcı, "İkinci Meşrutiyet Dönemi İslâm Mecmuası'nda Din Sosyolojisi Konularıyla İlgili Tartışmalar", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000; Selma Topçu, "İslâm Mecmuası 1-21. Sayıların Çeviri ve Tetkiki", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2000; Sami Erdem, "Tanzimat sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usulü Kavramları ve Modern Yaklaşımlar", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

26 Bkz. *İM*, Halim Sabit, İstanbul 1330-1334, sy. 1-63.

27 *İM*'nda Şerefeddin ismiyle yazıları yer alan kişi Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Diyanet İşleri başkanı olan Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1880-1947)'dir.

28 Süreyya Bey, Kabataş Sultanisi (Lisesi) Türkçe muallimidir.

29 Tam adı Mehmed Haşim Nahid Erbil'dir. 1880-1962 yılları arasında yaşayan Haşim Nahid, Osmanlı son dönemi aydınları içerisinde entelektüel birikimi olan bir kimsedir. Nitekim sayısı onu aşkın kitap ve yine sayısı üç yüzü aşan makale kaleme aldığı belirtilen Haşim Nahid'in asıl yazıları *Türk Yurdu*, *Hâkimiyet-i Millîye*, *İkdam*, *Yeni Gün*, *Ulus*, *Yeni Sabah* gibi gazete ve dergilerde çıkmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Necmi Uyanık, "Yenileşme Yolunda Bir Türk Aydın ve Ondaki Fransa Tesiri Üzerine Bazı Tespitler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, c. 2, sy. 6, s. 665-672; Veysel Ergin, "Haşim Nahit Erbil, Hayatı-Sanatı-Fikirleri", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

30 Manastırlı Rifat Bey, 1851 yılında Manastır şehrinde doğup 1907 yılında vefat eden Osmanlı devlet adamı ve aynı zamanda oyun yazarı ve dilcidir. Kendisi *İM* dergisinin yayınlandığı yıllarda hayatta olmadığı için muhtemelen onun Kur'an tercüme ve tefsirleri ölümünden sonra *İM* dergisinin ilgili sayılarında dergi yöneticileri tarafından neşredilmiştir.

31 "Haşiyeli Mefhûm-i Kur'an" isimli bir çalışmaya ilk olarak *İM*'nin 13. sayısında işaret edilmektedir. Nitekim ilgili yazıda, bir nevi kısa bir Kur'an tercüme ve tefsiri özelliğine sahip söz konusu eserin 1314/1896 yılında Manastırlı Rifat Bey tarafından yazıldığı belirtilmiştir. Yine bu yazıda Kur'an'ı aynen Türkçeye tercüme etmenin güç ve zahmetli olduğundan ➤

gerekmektedir. Netice itibariyle *İM*'nda yer alan Kur'an ve tefsir yazılarının çoğunlukla belirli âyet ve sûrelerin tercüme ve tefsirlerinden oluştuğunu, bunun yanı sıra tercüme ve tefsiri yapılan âyet ve sûrelerin o dönemin gündemdeki konularına göre seçilerek daha ziyade ihtiyaç odaklı çalışmaların ön planda tutulduğu söylenebilir. Benzer bir yaklaşımı *Sebilürreşâd* ve *Sırât-ı Müstakîm* dergilerinde de görmek mümkündür. Buna karşılık *İM*'nda tefsir usulü ve tarihi ile ilgili yazılar hemen hemen hiç yok gibidir.

8. *İrşâdü'l-Müslimîn (İRM)*: 4 Temmuz 1334-27 Şubat 1335/4 Temmuz 1918-27 Şubat 1919

Müslümanları irşad etme, birlik ve beraberliğini temin etme maksadıyla haftalık olarak çıkan *İRM* dergisinin kapak yazısında şu ifadeler yer almaktadır: "Davet ve icabet ümmetlerine telkinâta ve ehl-i kıblenin teâruf, teâvün ve ittihadına hâdim, hikmet-i teşrîden bâhis, şuûn-i İslâmiyyeyi nâsir, haftalık İslâm-Türk gazetesidir." Fakat bu dergi de tıpkı II. Meşrutiyet dönemindeki diğer dergilerin âkibetine maruz kalarak sadece on üç sayı çıkabilmiştir. İstanbul'da yayınlanan ve Bandırmalı Ahmed Hilmi'nin sahibi olduğu derginin başyazarı Hasan Kazım'dır. Daha çok dinî, siyasî, ahlakî ve tasavvufî konuların ele alındığı bu dergide "Ledünniyât-ı Furkâniye" başlığı altında Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi³² tarafından dinî konularla ilgili muhtelif yazılar yazılmıştır. Söz konusu bu yazıların bir kısmında ise İhlâs, Kevser, Asr, Tin, İnşirah gibi bazı kısa sûrelerin tefsiri yapılmıştır.³³

---

bahsedilerek bundan dolayı Manastırlı Rifat'ın bu çalışmasına "Haşiyeli Mefhûm-i Kur'an" ismini verdiği ifade edilmiştir. Bu çalışmada âyetlerin iyice anlaşılmasına yardım edecek esbâb-ı nüzul vb. bilgilerin yanı sıra bazı kıssaların ve faydalı haşiyelerin bulunduğu kaydedildikten sonra bu eserin tercüme ve ifadece bazı yetersizlikleri olmakla beraber genel itibariyle iyi olduğu hatta o zamana kadar onunla rekabet edecek bir eserin görülmediğinden bahsedilmiştir. Bu açıklama için bkz. "Fâtiha-i Şerife", Manastırlı Rifat Bey, *İM*, 7 Ramazan 1332, sy. 13, s. 385. (Dergideki bu bilgilere rağmen Manastırlı Rifat Bey'in "Haşiyeli Mefhûm-i Kur'an" isimli çalışmasına ulaşamadığımız gibi Manastırlı Rifat Bey'in hayatı ve eserleri üzerine yapılan araştırmalarda da böyle bir eserin varlığına işaret edilmemiştir. Bkz. Ahmet Bozdoğan, "Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001; Âlim Kahraman, "Manastırlı Mehmed Rifat", *DİA*, c. 28, s. 519-520.

32 Bu kişinin 1887-1951 yılları arasında yaşayan ve Diyanet İşleri başkanlarından üçüncüsü olan Ahmed Hamdi Akseki olduğunu tahmin ediyoruz. Zira derginin yayınlandığı dönemlerde kendisi sırasıyla Mekteb-i Bahriyye-i Şahane ve din dersleri, din felsefesi ve ahlak dersleri muallimliği, daha sonra Pertevniyal Valide Sultan Camii Şerifi Kürsü Şeyhliği, ardından uhdesinde muallimlik bulunmak kaydıyla Dolmabahçe Camii Şerifi Kürsü Şeyhliği yapmıştır. Akabinde ise Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Şerifi Kürsü Şeyhliğine terfi etmiştir. 1 Mart 1918'de Hırka-ı Saadet Camii Şerifi Kürsü Şeyhliğine nakledilmiş bu sırada dersiâmlık rütbesi aldığı için kürsü şeyhliğinden ayrılmıştır. 25 Ağustos 1919'da Medresetü'l-İrşad'da felsefe tarihi muallimliğine tayin edilmiş ve 8 Şubat 1920'de İbtida-i Dahil'de İlmü'n-nefs müderrisliğine tayin olunmuştur.

33 Bkz. *İRM*, Bandırmalı Ahmed Hilmi, İstanbul 1918-1919, sy. 1-13.

9. *Habl-i Metîn* (HB): 6 Rebîulâhir 1337-27 Cemâziyelülâ 1337/9 Ocak 1919-27 Şubat 1919

Kendini hak ve adalete hizmet eden dinî, ictimaî, fennî ve edebî bir dergi olarak tanıtan *HM* dergisinin imtiyaz sahibi ve başyazarı Beyazıd dersiamlarından ve Ayasofya vaizlerinden Hayreddin'dir. Haftalık olarak yayımlanan bu dergi toplamda altı sayı ancak çıkabilmiştir. Daha çok Müslüman halkı bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye yönelik yazıların yer aldığı dergide bu çerçevede ahlâkî faziletleri ve sosyal konuları ele alan kimi âyetlerin tefsirleri yapılmıştır.³⁴

10. *Mahfil*: Zilkade 1338 - Ramazan 1344/Temmuz 1920 - Mart 1926

Daha çok dînî, ilmî ve edebî yönleriyle ön plana çıkan *Mahfil* dergisi Tâhirü'l-Mevlevî,³⁵ Ferid Bey ve Karahisarlı Ahmed Efendi tarafından kurulmuş olmasına karşın neredeyse maddî-manevî bütün yükünü sahibi, müdürü ve muharriri Tâhirü'l-Mevlevî üstlenmiştir. Aylık olarak çıkan bu dergi bazı zorluklara göğüs gererek 68 sayı ancak çıkabilmiş ve genel itibarıyla de İslâm ve Müslümanlarla ilgili meseleler başta olmak üzere çok değişik sahalara ilişkin yazılar yayınlamıştır. Öte yandan dinî inançları zedeleyici yazı ve gelişmelerin de konu edildiği dergide tasavvufî hava daha fazla hissedilmektedir. Genel olarak on altı veya yirmi, bazı sayıları sekiz veya yirmi dört sayfa olarak hicri aybaşlarında yayımlanan derginin Tâhirü'l-Mevlevî'den başka belli başlı yazarları arasında Ferid Kam, Aksekili Ahmed Hamdi, İskilipli Mehmed Atuf, Mehmed İzzet, Tokadizâde Şekib, Şeyh Abdülbaki Baykara, Muhyiddin Raif [Yengin], Hüseyin Vassâf, Erkan-ı Harbiyye Kaymakamı Miralay Abdurrahman Bey, Bergamalı Cevdet, Reşid Mazhar, Ahmed Remzi [Akyürek],³⁶ İhsan Mahvî

34 Bkz. *Habl-i Metîn*, Hayreddin, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1337, sy. 1-6.

35 1877-1951 yılları arasında yaşayan Tâhirü'l-Mevlevî'nin asıl adı Mehmed Tâhir'dir. Edebiyat tarihçisi, yazar ve şair olup pek çok esere imza atmış ve yaşadığı zaman dilimi içerisinde birçok ilmî ve fikrî oluşuma öncülük etmiş veya katkıda bulunmuştur. Hayatı ve çalışmaları için bkz. A. Atilla Şentürk, *Tâhir'ül-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991; Zülfiyar Güngör, "Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dini Edebiyatla İlgili Şiirleri", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994; Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul, Nehir Yayınları, 1990; Şefik Can, "Yenikapı Mevlevihanesinin En Son Mesnevihanı Tâhirü'l-Mevlevî", *KAM*, 1994, c. 23, sy. 2, s. 33-40; Orhan Okay, "Osmanlı'da Mesnevihanlık Geleneği ve Son Mesnevihanlardan Tâhirü'l-Mevlevî", *X. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 2002, c. 1, s. 309-314.

36 Ahmed Remzi Akyürek, XIX. Yüzyılın sonlarıyla XX. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan önemli bir mutasavvıftır. Divan sahibi bir şair olmasının yanı sıra topluma yönelik Anadolu'nun birçok yerinde yapmış olduğu hizmetleriyle ve yetiştirdiği önemli simalarla öne çıkmış bir kişiliktir. Hayatı, görüşleri ve eserleri için bkz. Ahmed Cahit Haksever, *Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmed Remzi Akyürek*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

ve Mazhar Osman bulunmaktadır.³⁷

Siyasî konulardan ziyade dinî ve ilmî konulara öncelik veren *Mahfil* dergisinde Kur'an ve tefsir açısından son derece nitelikli yazılar bulunmaktadır. Zira özellikle Bergamalı Cevdet'in³⁸ kaleme aldığı ve aynı zamanda hem tefsir usûlü hem de tefsir tarihine ışık tutan "tefsirler ve müfessirler" yazı dizisi çok önemli bir çalışmadır. Nitekim bu öneminden dolayı söz konusu yazılar ilk önce Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından 1927 yılında Osmanlıca olarak basılmış,³⁹ aynı kitap daha sonra Mustafa Özel tarafından "Tefsir Usûlü ve Tarihi" adıyla sadeleştirilerek tekrar yayınlanmıştır.⁴⁰ Osmanlıların son döneminde yetişen ve yeni ilmi kelâm hareketini temsil eden bir âlim olan İzmirli İsmail Hakkı'nın⁴¹ resm-i mushafı konu edinen ve dört sayı üst üste ele aldığı "Resm-i Mushaf-ı Osmanî Meselesi", hakeza bilimsel tefsir kategorisine dâhil edebileceğimiz ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Miralay Abdurrahman Bey tarafından ele alınan ve tefsiri yapılan kozmoloji ile ilgili âyetler,⁴² yine Tâhirü'l-Mevlevî'nin Kur'an'ın muhtelif yönlerini ele alan yazıları ve Mehmed Ali Aynî'nin⁴³ "Kur'an-ı Kerîm'in

37 Bkz. *Mahfil*, Tâhirü'l-Mevlevî, İstanbul 1338-1344, sy. 1-68; Âlim Kahraman, "Mahfil", *DİA*, c. 27, s. 333-334; Ayrıca bkz. Zekeriya Kantaş, "Mahfil Dergisi (İnceleme-Tahlil-Fihrist)", Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001; Osman Erginöz, "Mahfil Mecmuası ve Tahlilî Fihristi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

38 Son dönem âlimlerinden ve Dârülfünun İlahiyat Fakültesi tefsir ve fıkıh müderrisliği de yapan Bergamalı Cevdet (1872-1926)'in hayatı ve çalışmaları için bkz. "Bergamalı Cevdet Efendi Merhum", Tâhirü'l-Mevlevî, *Mahfil*, Ramazan 1344, sy. 68, s. 123-124; Sakıp Yıldız, "Bergamalı Cevdet", *DİA*, c. 5, s. 495; Mevlüt Güngör, "İstanbul Dârülfünun İlahiyat Fakültesinin İlk Tefsir Hocası Bergamalı Ahmed Cevdet Bey", *Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009*, İstanbul 2010, s. 365-384.

39 Bkz. Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, İstanbul Darülfünun İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.

40 Cevdet Bey, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, haz. Mustafa Özel, İstanbul, Kayhan Yayınları, 2002.

41 Hayatı ve görüşleri için bkz. Sabri Hizmetli, *İsmail Hakkı İzmirli: 1868-1946*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996; *İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu: 24-25 Kasım 1995*, Yay. haz. Adnan Bülent Baloğlu, Mehmet Şeker, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996; Bayram Ali Çetinkaya, *İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.

42 Bu zatın *el-Musâhabetü'l-felekiyye* adlı eseri üzerine bir çalışma yapılmıştır: Yusuf Alemdar, *Kur'an - Astronomi ilişkisi: (El-Musâhabâtü'l - Felekiyye fi'l-İşârâtü'l-Kur'aniyye adlı eser bağlamında)*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.

43 Son dönem mütefekkir, ilim adamı ve yazarlarından olan Mehmed Ali Aynî (1869-1945), Dârülfünun İlahiyat Fakültesi ve Medresetü'l-İrşad'da tasavvuf dersleri verdiği için daha çok mutasavvıf kimliğiyle öne çıkmıştır. Hayatı ve görüşleri hakkındaki bazı çalışmalar için bkz. Ali Kemal Aksüt, *Profesör Mehmet Ali Aynî, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944; İsmail Arar, "Mehmet Ali Aynî", *DİA*, c. 4, s. 273-275; Harun Özkan, "Mehmet Ali Aynî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995; Abamüslim Akdemir, *Mehmed Ali Aynî'nin Düşünce Dünyası*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

Tercümesi Meselesi” ile ilgili yazısı son derece önemli ve dikkate değer çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

11. *Mihrab*: 15 Teşrînisânî 1339-1 Nisan 1341/15 Kasım 1923-1 Nisan 1925

Mihrab dergisi ahlakî, ictimai, felsefî, tarihî, edebî konuları ön plana alan ve siyasî mevzulardan uzak duran ilmî bir mecmuadır. İlk zamanlar on beş gün arayla daha sonra ise aylık olarak yayımlanan bu dergi yirmi sekiz sayı çıkabilmiştir. Sahibi ve mesul müdürü Agâh Mazlum’dur. Bu dergide çıkan çoğu makalede İslâm’ın ilerlemeye engel olmadığı, Kur’an’ın bütün uygulamalarda ilk ve tek kaynak olduğu savunulmuş, bu suretle batıdan alınacak modellere gerek kalmayacağı ileri sürülmüştür. Dergide yer alan isimler hem o yıllarda hem de sonraki dönemlerde alanlarının tanınmış simalardır. Bu bağlamda Mehmet Emin [Erişirgil], Yusuf Ziya [Yörükân], Mustafa Şekip [Tunç], Ziyaeddin Fahri [Fındıkoğlu], Ahmed Hikmet [Müftüoğlu], Mükrimin Halil [Yınanç] Hilmi Ziya [Ülken], M. Şerafeddin Yaltkaya, Hüseyin Şemi, Babanzâde Reşid, İzmirli İsmail Hakkı bu mecmuanın önde gelen yazarları arasında bulunmaktadır.⁴⁴

Felsefî yazıların ağırlıkta olduğu *Mihrab* mecmuası, Kur’an ve tefsir ile ilgili sınırlı sayıda makaleye yer vermiştir. Nitekim bu dergide Bergamalı Cevdet’in “Tavzîh-i Müteşâbihât” adıyla yayımlanan ve tefsir usulüyle alakalı bir makale yer alırken Kur’an tercümesiyle alakalı dikkate değer makaleler de yer almıştır. Bunlar arasında “Kazımirski’nin Fransızca Kur’an Tercümesindeki Kırk Kadar Yanlışların Tashihi”, “Tercüme Hakkında İzahatlar”, “Meânî-i Kur’an”, “Meânî-i Kur’an Tercümesi Hakkında Münakaşa ve İzmirli İsmail Hakkı Bey’den İstızah” gibi makaleleri saymak mümkündür. *Mihrab* mecmuasında diğer dergilerde sıkça gördüğümüz sûre ve âyet tefsirleri bulunmamaktadır. Bunun sebebi bu derginin halka hitab etmekten çok ilmî çevrelere hitab etmeyi öncelemesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

II. Dergilerde Bulunan Kur’an ve Tefsir Yazıları

1. Tefsir Usûlü ve Tarihi İle İlgili Çalışmalar

“Sebeb-i Nüzûl-i Kur’an ve Şer-i Celîl-i Muhammediye”, Hakkı, CS, 25 Rebûilevvel 1327, sy. 5, s. 2.

“Kur’an-ı Kerîm’in İlk Nâzil Olan Âyetleri”, Tâhirü’l-Mevlevî, *Mahfil*, Rebûilevvel 1339, sy. 5, s. 74-75.

44 Bkz. *Mihrab*, Agâh Mazlum, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1339-1341, sy. 1-28; Erdoğan Erbay, “Mihrab”, *DİA*, c. 30, s. 29-30. Ayrıca bu dergi hakkındaki çalışmalar için bkz. Ayşe Ercan, “Mihrab Mecmuası’nın Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990; Ömer Faruk Akbaş, “Batılılaşma ve Din, Mihrab Dergisi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2001; Hasan Yavuz, “Mihrab Mecmuasının İslâm Düşüncesi Açısından Tahlili ve İndeksi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

“Cem‘i Kur’an”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Zilkade 1341, sy. 37, s. 2-4.

“Cem‘i Kur’an”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Zilhicce 1341, sy. 38, s. 19-21.

“Kur’an’ın Yedi Lügat Üzere İnzâlinin Mânâsı”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Muharrem 1342, sy. 39, s. 41.

“Âyetlerin ve Sûrelerin Mekki veya Medeni Olmayanlarının Beyânı”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Safer 1342, sy. 40, s. 54.

“Te’vîl-i Nüsûs Hakkında Bir Kâide-i Umûmiye”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Safer 1342, sy. 40, s. 54-55.

“Mütevâtir-i Zâhirü'l-Mânâ”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Rebîulevvel 1342, sy. 41, s. 74-76.

“Te’vîl-i Nusûs”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Rebîulâhir 1342, sy. 42, s. 96-98.

“Te’vîl-i Nusûs”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Cemâziyelevvel 1342, sy. 43, s. 121-122.

“Te’vîl-i Nusûs”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Cemâziyelâhir 1342, sy. 44, s. 138-139.

“Tefsir, Te’vil, Tahrîf, Tebdîl ve Aralarındaki Fark”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Recep 1342, sy. 45, s. 154-155.

“İlm-i Tefsîrin Mevzuu, Mahiyyeti”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Şaban 1342, sy. 46, s. 170-172.

“Bir Müfessirin Bilmesi Lazım Gelen Ulûm”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Ramazan 1342, sy. 47, s. 188-190.

“Rivâyet ve Dirâyet”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Şevval 1342, sy. 48, s. 203-205.

“Rivâyet ve Dirâyet”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Zilkade, 1342, sy. 49, s. 2-4.

“Müfessirîn Arasındaki İhtilâfât”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Zilhicce 1342, sy. 50, s. 20-22.

“Müfessirîn Arasındaki Sûrî İhtilâfât”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Muharrem 1343, sy. 51, s. 34-35.

“Müfessirler Arasında İhtilâf-ı Hakîkî”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Safer 1343, sy. 52, s. 54-55.

“Rivâyeti İhmâl Edenler Arasındaki Fark”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Rebîulevvel 1343, sy. 53, s. 75-77.

“Hevâ ve Hevese Göre Yapılan Tefsirlerden”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Rebîulâhir 1343, sy. 54, s. 96-97.

“Tefsir-i Biddirâye Hakkında Mâverdî'nin Mütalaâsı”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Cemâziyelevvel 1343, sy. 55, s. 115-116.

“Tefsir-i Biddirâye Merâtibinin Ta'dâd ve Tebliği”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Recep 1343, sy. 56, s. 134-135.

“Tefsir-i Biddirâye Nümûneleri”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Recep 1343, sy. 57, s. 155-157.

“Tefsîr-i Biddirâyenin Beşinci Mertebesi”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Şaban 1343, sy. 58, s. 176-177.

“Tefsîr-i Bi’ddirâye Merâtibi”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Ramazan 1343, sy. 59, s. 200-202.

“Tefsîr-i Bi’ddirâyenin Yedinci Mertebesi”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Şevval 1343, sy. 60, s. 223-224.

“Tefsîr-i Bi’ddirâyenin Sekizinci Mertebesi”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Zilkade 1343, sy. 61, s. 2-4.

“Tefsîr-i Bi’ddirâyenin Mertebeleri ve Nümûneleri”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Zilhicce 1343, sy. 62, s. 20-21.

“Tavzîh-i Müteşâbihât”, Bergamalı Cevdet, *Mihrab*, 1 Kanûnuevvel 1339, sy. 2, s. 51-54.

“Tefsirler-Müfessirler”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Muharrem 1344, sy. 63, s. 35-37.

“Tabakâtü’l-Müfessirîn: Birinci Kısım”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Safer 1344, sy. 64, s. 49-51.

“Tabakâtü’l-Müfessirîn (İkinci Kısım): İbn-i Abbasa Müntehî Tarîkler”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Rebîulevvel 1344, sy. 65, s. 66-68.

“Tabakâtü’l-Müfessirîn: Ashab Tabakası-1”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Rebîulâhir 1344, sy. 66, s. 81-83.

“Tabakâtü’l-Müfessirîn: Ashab Tabakası-2”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Cemâziyelevvel 1344, sy. 67, s. 97-98.

“Tabakâtü’l-Müfessirîn: Üçüncü Tabaka”, Bergamalı Cevdet, *Mahfil*, Ramazan 1344, sy. 68, s.122-123.

2. Kur’an Kıssaları İle İlgili Çalışmalar

“Sûre-i Celîle-i Yusuf Aleyhisselamda Felsefe-i Siyâsiyye”, Mehmed Tefvik, *BH*, 23 Temmuz 1328, sy. 170, s. 2989-2990.

“Sûre-i Celîle-i Yusuf Aleyhisselamda Felsefe-i Siyâsiyye”, Mehmed Tefvik, *BH*, 30 Temmuz 1328, sy. 171, s. 3007-3008.

“Sûre-i Yusuf’daki Siyâset”, Mehmed Tefvik, *BH*, 6 Ağustos 1328, sy. 172, s. 3025-3026.

“Sûre-i Yusuf’daki Siyâset”, Mehmed Tefvik, *BH*, 13 Ağustos 1328, sy. 173, s. 3038-3038.

“Sûre-i Yusuf’daki Siyâset”, Mehmed Tefvik, *BH*, 20 Ağustos 1328, sy. 174, s. 3056-3057.

“Sûre-i Yusuf'daki Felsefe-i Siyâsiyye”, Mehmed Tevfik, *BH*, 10 Eylül 1328, sy. 176, s. 3083-3084.

“Sûre-i Yusuf'da Felsefe-i Siyâsiyyeden”, Mehmed Tevfik, *BH*, 23 Eylül 1328, sy. 178, s. 3119-3121.

“Sûre-i Celîle-i Yusuf”, Mehmed Tevfik, *BH*, 22 Teşrinievvel 1328, sy. 182, s. 3181-3182.

“Kıyas-ı Kur'aniye'den: Hazreti Musa”, Şerefeddin, *Hikmet*, 6 Ramazan 1329, sy. 72, s. 3-4.

3. Müfessirlerin Hayatları İle İlgili Çalışmalar

“Mevlana Hüseyin Vâiz ve Tefsir-i Hüseyinî”, Tâhirü'l-Mevlevî, *BH*, 24 Ağustos 1325, sy. 41, s. 915-917.

“Şeyhü'l-İslâm Ebu's-Suud Efendi Merhumun Tercüme-i Hali”, Hattat Vahdetî Efendi, *BH*, 31 Ağustos 1325, sy. 42, s. 931-933.

“Şeyhü'l-İslâm Ebu's-Suud Efendi Merhumun Tercüme-i Hali”, Hattat Vahdetî Efendi, *BH*, 7 Eylül 1325, sy. 43, s. 943-948.

“Fahr-i Razi”, Şerefeddin, *BH*, 6 Eylül 1326, sy. 78, s. 1500-1502.

“Müfessir-i Âlî Makam İbn Cerîr Taberî”, Hâlis, *CS*, 7 Şevval 1331, sy. 69, s. 224.

“Tercüme-i Hâl: Abdullah b. Mesud”, Mükremin, *İM*, 10 Muharrem 1334, sy. 39, s. 827-832.

“Bergamalı Cevdet Efendi Merhum”, Tâhirü'l-Mevlevî, *Mahfil*, Ramazan 1344, sy. 68, s. 123-124.

4. Bilimsel Tefsirle İlgili Çalışmalar

“Kur'an ve Fen”, Üsküplü Hafız Ferid, *Hikmet*, 16 Şevval 1327, sy. 27, s. 7.

“Kur'an ve İlm-i Hey'et (1)”, Ardahanlı Ali Rıza Efendi, *Hikmet*, 2 Safer 1329, sy. 42, s. 5-6.

“Kur'an ve İlm-i Hey'et (2)”, Ardahanlı Ali Rıza Efendi, *Hikmet*, 10 Safer 1329, sy. 43, s. 5.

“Kur'an ve İlm-i Hey'et (3)”, Ardahanlı Ali Rıza Efendi, *Hikmet*, 17 Safer 1329, sy. 44, s. 3-4.

“Kur'an ve İlm-i Hey'et (4)”, Ardahanlı Ali Rıza Efendi, *Hikmet*, 1 Rebîulevvel 1329, sy. 46, s. 6.

“Kur'an ve İlm-i Hey'et (5)”, Ardahanlı Ali Rıza Efendi, *Hikmet*, 29 Rebîulevvel 1329, sy. 50, s. 4-5.

“Lisân-ı Fen ve Şer'de Tabiat”, Mehmed İzzet, *Mahfil*, Recep 1340, sy. 21, s. 143-146.

“Lisân-ı Şer' ve Fende Fezâ ve Semâ”, Mehmed İzzet, *Mahfil*, Şevval 1340, sy. 24, s. 222-224.

“Semâ”, Ahmed Naîm, *Mahfil*, Safer 1341, sy. 28, s. 73-80.

“Şi'râ-yı Yemânî Yıldızı”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Rebiulevvel 1342, sy. 41, s. 78-81.

“Şi'râ-yı Yemânî Yıldızı Hakkında”, Mustafa Sâlim Bey, *Mahfil*, Recep 1342, sy. 45, s. 157-158.

“Sâlim Beyefendi'ye Cevâb”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Şevval 1342, sy. 48, s. 206-208.

“Sâlim Beyefendi'ye Cevap”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Zilkade 1342, sy. 49, s. 4-6.

“Çifte Güneşler”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Şaban 1342, sy. 46, s. 172-173.

“El-Fâris Müsâdeme-i Semâviyyesi ve Manzûmelerin Ölümü”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Ramazan 1342, sy. 47, s. 192-195.

“Kâ'inât ve Manzûmemizin Sûret-i Teşekkülü-1”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Muharrem 1343, sy. 51, s. 39-42.

“Kâ'inât ve Manzûmemizin Sûret-i Teşekkülü-2”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Safer 1343, sy. 52, s. 58-60.

“Arz Nasıl Teşekkül Etti?”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Rebiulevvel 1343, sy. 53, s. 82-83.

“Yeni Bir Mucize-i Kur'aniye”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Rebiulâhir 1343, sy. 54, s. 99-101.

“Seyyâremiz Kaç Yaşında?”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Cemâziyelevvel 1343, sy. 55, s. 118-121.

“Arzın Son Günü”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Recep 1343, sy. 56, s. 135-137.

“Arzın Son Günü”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Recep 1343, sy. 57, s. 158-160.

“Arzın Son Günü”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Şaban 1343, sy. 58, s. 179-181.

“Erkân-ı Harb Miralayı Abdurrahman Bey'e Açık Mektûb”, Mustafa Hakkı Efendi, *Mahfil*, Şaban 1343, sy. 58, s. 181-182.

“Arzın Son Günü”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Ramazan 1343, sy. 59, s. 205-206.

“Mustafa Hakkı Efendi'ye Cevap”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Ramazan 1343, sy. 59, s. 206-208.

“Arzın Son Günü”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Şevval 1343, sy. 60, s. 227-231.

“Kulhüvallahü Ahad”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Zilkade 1343, sy. 61, s. 5-7.

5. Kur'an Tercümesi ile İlgili Çalışmalar

“Kur'an-ı Kerîm Tercümesi”, *İD*, Müellifi bulunamadı, 25 Ramazan 1331, sy. 13, s. 197-199.

“Kur'an-ı Kerîm'i Tercüme Meselesi”, Mehmed Ali Aynî, *Mahfil*, Safer 1339, sy. 4, s. 62-65.

“Kazımirski'nin Fransızca Kur'an Tercümesindeki Kırk Kadar Yanlışların Tashihi”, Mehmed Cemil, *Mihrab*, 1 Nisan 1340, sy. 10, s. 291-297.

“Tercümelemler Hakkında İzahatlar”, Babanzâde Reşid, *Mihrab*, 1 Nisan 1340, sy. 10, s. 298-305.

“Meânî-i Kur'an”, İzmirli İsmail Hakkı, *Mihrab*, 1 Nisan 1341, sy. 28, s. 159-162.

“Kur'an Tercümesi Hakkında Münakaşa ve İzmirli İsmail Hakkı Bey'den İstizah”, Yusuf Ziya, *Mihrab*, 1 Nisan 1341, sy. 10, s. 162-164.

6. Kıraatlerle İlgili Çalışmalar

“Ravzatü'l-Kurrâ: İlm-i Vücûh-u Kıraatın Hülâsa-i Tarifi ile Tarihçesi (1)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 17 Şevval 1331, sy. 62, s. 155-156.

“Ravzatü'l-Kurrâ: İlm-i Vücûh-u Kıraatın Hülâsaten Tarifi ile Tarihçesi (2)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 24 Şevval 1331, sy. 63, s.164-166.

“Ravzatü'l-Kurrâ: İlm-i Vücûh-u Kıraatın Hülâsaten Tarifi ile Tarihçesi (3)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 1 Zilkade 1331, sy. 64, s. 176-177.

“Ravzatü'l-Kurrâ: İlm-i Vücûh-u Kıraatın Hülâsaten Tarifi ile Tarihçesi (4)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 15 Zilkade 1331, sy. 66, s. 198.

“Ravzatü'l-Kurrâ: İlm-i Vücûh-u Kıraatın Hülâsaten Tarifi ile Tarihçesi (5)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 22 Zilkade 1331, sy. 67, s. 206-208.

“Ravzatü'l-Kurrâ: Bizzat Sultân-ı Enbiyâ Aleyhi Ekmeli't-Tahâyâ Efendimiz Hazretlerinden Ahz-ı Kur'an-ı Kerîm Eden Ashâb-ı Kirâm (1)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 7 Şevval 1331, sy. 69, s. 226-227.

“Ravzatü'l-Kurrâ: Bizzat Sultân-ı Enbiyâ Aleyhi Ekmeli't-Tahâyâ Efendimiz Hazretlerinden Ahz-ı Kur'an-ı Kerîm Eden Ashâb-ı Kirâm (2)”, Hocazâde Ahmed Hilmi, *CS*, 3 Safer 1332, sy. 77, s. 306-307.

“Kur'an-ı Kerîm Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebeviyye”, Halim Sabit, *İM*, 16 Rebûlevvel 1332, sy. 1, s. 7-8.

“Gınâ ve Elhân ile Kur'an-ı Kerîm Okumak”, A. Şibayoğlu, *İM*, 16 Rebûlevvel 1332, sy. 1, s. 8-10.

7. Mushaf ile İlgili Çalışmalar

“Kur'an'ın Yanlış Basılması Hakkında (Müfti İle Musâhabe)”, Müellifi bulunamadı, *İD*, Muharrem 1332, sy. 19, s. 299-300.

“Rusya’da Kur’an’a Tecavüz ve Kelam-ı Kadîmi Tahrif”, Abdürreşid İbrahim, *İD*, Muharrem 1332, sy. 19, s. 291-292.

“Hz. Osman’ın (r.a.) Mushaf-ı Şerif-i Hakkında Aldığımız Bir Varaka”, Hüseyin Vassaf, *TM*, 9 Şevval 1328, sy. 17, s. 281.

“Resm-i Mushaf-ı Osmanî Meselesi”, İzmirli İsmail Hakkı, *Mahfil*, Şevval 1340, sy. 24, s. 214-216.

“Resm-i Mushaf-ı Osmanî Meselesi”, İzmirli İsmail Hakkı, *Mahfil*, Zilkade 1340, sy. 25, s. 4-7.

“Resm-i Mushaf-ı Osmanî Meselesi”, İzmirli İsmail Hakkı, *Mahfil*, Zilhicce 1340, sy. 26, s. 22-29.

“Resm-i Mushaf-ı Osmanî Meselesi”, İzmirli İsmail Hakkı, *Mahfil*, Muharrem 1341, sy. 27, s. 45-49.

“Mushâf-ı Şerif ve Tilâvet”, Hâfız İhsan, *Mahfil*, Ramazan 1340, sy. 23, s. 194-195.

8. Kur’an’ın İ’câzı ile İlgili Çalışmalar

“İ’câz ve İ’câz-ı Kur’an”, Hâlis, *CS*, 16 Şevval 1331, sy. 62, s. 151-152.

“Fahredden Razî’nin Kitâbü’l-İ’câzından”, Halis, *CS*, 20 Cemâziyelevvel 1332, sy. 92, s. 449-451.

“İ’câz-ı Kur’an Hakkında Hasmin Şehadeti”, Mustafa Fevzi, *CS*, 1 Şevval 1333, sy. 112, s. 176-177.

“Kur’an-ı Kerîm’in İ’câzı”, Tâhirü’l-Mevlevî, *Mahfil*, Zilkade 1342, sy. 49, s. 2.

9. Tefsir Çalışmaları

a. Sûre Tefsirleri

“Midhat Paşa Merhumun Besmele ve Fâtiha Tefsiri”⁴⁵, *Hikmet*, 25 Rebiulâhir 1328, sy. 3, s. 3-4.

“Tefsîr-i Şerîf: Asr Sûresi Tercüme ve Tefsiri (1)”, Muallim Vahyî, *CS*, 27 Cemâziyelevvel 1332, sy. 93, s. 457-459.

“Tefsîr-i Şerîf: Asr Sûresi Tercüme ve Tefsiri (2)”, Muallim Vahyî, *CS*, 4 Cemâziyelâhir 1332, sy. 94, s. 467-469.

“Kur’an-ı Bâhiru’l-Burhân: Münkir-i Âhret Olanlara Tuhfem; Ğâşiye Sûresinin Meâlen Tercümesi”, Ali Tayyar, *CS*, 7 Ramazan 1332, sy. 101, s. 54.

45 *Hikmet* dergisinin 2. sayısının ilk sayfasında bu tefsir ile ilgili olarak şöyle bir açıklama bulunmaktadır: “Şehîd-i mukaddes Midhat paşanın Besmele ve Fâtiha-i Şerife Tefsiri: Bu tefsir Midhat Paşa merhumun mu’cez ve muhtasar bir Besmele ve Fâtiha tefsiridir ki ‘*Hikmet*’ dergisine hediye olunmuştur. Bu tefsir Gavs-ı azam hazretlerinin bir eser-i meşhurlarından telhis ve tercüme edilmiştir.” Bkz. *Hikmet*, 23 Cemâziyelâhir 1328/29 Haziran 1910, sy. 2, s. 1.

“Kur'an-ı Bâhiru'l-Burhân: Neseble İftihar Edenlere Tuhfem, Tekâsür Sûresinin Meâlen Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 21 Şevval 1332, sy. 104, s. 109.

“Tefsîr-i Şerîf, Duha Sûresinin Tefsiri”, Ömer Fethi Zâde Ahmed Hilmi, CS, 25 Cemâziyelevvel 1334, sy. 119, s. 227.

“Kur'an-ı Bâhiru'l-Burhân: İnfitâr Sûresinin Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 4 Recep 1335, sy. 127, s. 287.

“Kur'an-ı Bâhiru'l-Burhân: Târk Sûresinin Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 15 Şaban 1335, sy. 128, s. 295.

“Kur'an-ı Belîğu'l-Beyân, Tekvir Sûresinin Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 12 Şevval 1335, sy. 129, s. 303,

“Kur'an-ı Latîfü'l-Burhân, Şems Sûresinin Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 9 Cemâziyelevvel 1336, sy. 134, s. 344.

“Kur'an-ı Azîmü'l-Burhân, Âdiyât Sûresinin Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 27 Muharrem 1336, sy. 131, s. 320.

“Kur'an-ı Fasîhü'l-Beyân, Alak Sûresinin Tercümesi”, Ali Tayyar, CS, 8 Rebîulâhir, 1336, sy. 133, s. 336.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 5 Recep 1336, sy. 138, s. 377-378.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 17 Recep 1336, sy. 139, s. 385-386.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 10 Şaban 1336, sy. 141, s. 401-402.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 21 Şaban 1336, sy. 142, s. 410-411.

“Fâtîha Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 16 Ramazan 1336, sy. 144, s. 423-424.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 16 Ramazan 1336, sy. 144, s. 425-426.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 7 Muharrem 1336, sy. 151, s. 484-485.

“Sûre-i Cum'ânın Tefsiri”, Ali Şefik, CS, 3 Safer 1336, sy. 153, s. 499-500.

“İhlas Sûresi Tefsiri”, Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi, *İrM*, 17 Zilkade 1336, sy. 5, s. 50.

“Âyetü'l-Kürsî Tefsiri”, Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi, *İrM*, 29 Zilkade 1336, sy. 6, s. 66-69.

“Sûre-i Kevser Tefsiri”, Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi, *İrM*, 12 Zilhicce 1336, sy. 7, s. 80.

“Sûre-i Asr”, Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi, *İrM*, 10 Muharrem 1336, sy. 9, s. 108.

“Sûre-i İnşirah”, Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi, *İrM*, 22 Muharrem 1337, sy. 10, s. 123.

“Sûre-i Tin”, Şeyh-i Reisüddin Ahmed Hamdi, *İrM*, 10 Safer 1337, sy. 11, s. 135-136.

“Tefsîru Sûre-i Tin Münasebetiyle Faziletli Şeyh Ahmed Hamdi Efendiye”, Muallim Muhammed Sadık, *İrM*, 26 Cemâziyevvel 1337, sy. 13, s. 173-175.

“Fatiha-i Şerîf Tercümesi”, Haşim Nahid, *İM*, 16 Rebîulevvel 1332, sy.1, s. 1.

“Sûre-i Hucurât’ın Tercümesi”, Haşim Nahid, *İM*, 30 Rebîulevvel 1332, sy. 2, s. 33.

“Sûre-i Hucurât’ın Nihâyetine Kadar Tercümesi”, Haşim Nahid, *İM*, 14 Rebîulâhir 1332, sy. 3, s. 65-67.

“Sûre-i İnfitâr’ın Tercümesi”, Haşim Nahid, *İM*, 13 Cemâziyelevvel 1332, sy. 5, s. 129-130.

“Fâtiha-i Şerîfe”, Manastırlı Rifat, *İM*, 7 Ramazan 1332, sy. 13, s. 385.

“Sûre-i Bakara’nın Mefhum-i Şerifesi: Sûre-i Bakara’nın Tefsiri Ve İzahı”, Şerefeddin, *İM*, 28 Rebîulevvel 1332, sy. 4, s. 97-100.

“Sûre-i En’âm”, Şerefeddin, *İM*, 27 Cemâziyelevvel 1332, sy. 6, s. 161-162.

“Sûre-i Bakara”, Şerefeddin, *İM*, 11 Cemâziyelâhir 1332, sy. 7, s. 193-194.

“Sûre-i Nur”, Şerefeddin, *İM*, 25 Cemâziyelâhir 1332, sy. 8, s. 225.

“Sûre-i Bakara”, Şerefeddin, *İM*, 10 Recep 1332, sy. 9, s. 257-258.

“Sûre-i Yunus”, Şerefeddin, *İM*, 24 Recep 1332, sy. 10, s. 289-290.

“Sûre-i Râd”, Şerefeddin, *İM*, 8 Şaban 1332, sy. 11, s. 321-322.

“Sûre-i Râd”, Şerefeddin, *İM*, 22 Şaban 1332, sy. 12, s. 353-354.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 16 Zilhicce 1332, sy. 14, s. 417-418.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 30 Zilhicce 1332, sy. 15, s. 433-434.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 14 Muharrem 1333, sy. 16, s. 449-450.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 28 Muharrem 1333, sy. 17, s. 467.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 13 Safer 1333, sy. 18, s. 483-485.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 27 Safer 1333, sy. 19, s. 499-500.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 12 Rebîulevvel 1333, sy. 20, s. 515-517.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 26 Rebîulevvel 1333, sy. 21, s. 531-532.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 10 Rebîulâhir 1333, sy. 22, s. 547.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 24 Rebîulâhir 1333, sy. 23, s. 563.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 9 Cemâziyelevvel 1333, sy. 24, s. 579.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 30 Cemâziyelevvel 1333, sy. 25, s. 595.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 14 Cemâziyelâhir 1333, sy. 26, s. 611.

“Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 27 Cemâziyelâhir 1333, sy. 27, s. 627.

- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 13 Recep 1333, sy. 28, s. 643-644.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 27 Recep 1333, sy. 29, s. 659-662.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 11 Şaban 1333, sy. 30, s. 675-678.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 2 Ramazan 1333, sy. 31, s. 691-696.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 16 Ramazan 1333, sy. 32, s. 707-708.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 29 Ramazan 1333, sy. 33, s. 723-725.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 15 Şevval 1333, sy. 34, s. 739-740.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 29 Şevval 1333, sy. 35, s. 755-756.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 14 Zilkade 1333, sy. 36, s. 771-772.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 28 Zilkade 1333, sy. 37, s. 787-791.
- “Sûre-i Bakara”, Manastırlı Rifat, *İM*, 19 Zilhicce 1333, sy. 38, s. 801-803.
- “Sûre-i Bakara-Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 10 Muharrem 1334, sy. 39, s. 817-819.
- “Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 25 Muharrem 1334, sy. 40, s. 833-839.
- “Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 15 Safer 1334, sy. 41, s. 849-852.
- “Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 7 Cemâziyelevvel 1334, sy. 42, s. 867.
- “Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 1 Recep 1334, sy. 43, s. 883-885.
- “Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 22 Recep 1334, sy. 44, s. 899-902.
- “Sûre-i Âl-i İmrân”, Manastırlı Rifat, *İM*, 12 Ramazan 1334, sy. 45, s. 915-923.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 9 Zilkade 1334, sy. 46, s. 931-936.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 4 Safer 1335, sy. 49, s. 979-983.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 1 Rebîulâhir 1335, sy. 50, s. 995-1000.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 15 Rebîulâhir 1335, sy. 51, s. 1011-1013.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 7 Cemâziyelevvel 1335, sy. 52, s. 1027-1029.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 22 Recep 1335, sy. 53, s. 1043-1045.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 15 Cemâziyelâhir 1336, sy. 56, s. 1107-1108.
- “Sûre-i Nisa”, Manastırlı Rifat, *İM*, 4 Ramazan 1336, sy. 57, s. 1123-1125.
- “Sûre-i Mâide”, Manastırlı Rifat, *İM*, 25 Ramazan 1336, sy. 58, s. 1131-1132.
- “Sûre-i Mâide”, Manastırlı Rifat, *İM*, 8 Şevval 1336, sy. 59, s. 1139-1141.
- “Sûre-i Mâide”, Manastırlı Rifat, *İM*, 30 Şevval 1336, sy. 50, s. 1147-1148.

“Sûre-i Mâide”, Manastırlı Rifat, *İM*, 22 Zilkade 1336, sy. 61, s. 1155-1156.

“Sûre-i Mâide”, Manastırlı Rifat, *İM*, 13 Zilhicce 1336, sy. 62, s. 1163-1166.

“Sûre-i Mâide”, Manastırlı Rifat, *İM*, 23 Muharrem 1337, sy. 63, s. 1171-1173.

b. Âyet Tefsirleri

“Tefsir, Muhammed 7. Âyet”, Ermenekli M. Saffet, *BH*, 2 Mayıs 1327, sy. 110, s. 2025-2027.

“Bir Tefsir, İbrahim 19. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 6 Ağustos 1328, sy. 172, s.3018-3020.

“Tefsir, Bakara 185. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 20 Ağustos 1328, sy. 174, s. 3050-3052.

“Tefsir, Nahl 9. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 10 Eylül 1328, sy. 176, s. 3082-3083.

“Tefsir, Mülk 1. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 17 Eylül 1328, sy. 177, s. 3098-3100.

“Tefsir, Kehf 103. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 1 Teşrînievvel 1328, sy. 179, s. 3133-3135.

“Tefsir, Saf 10. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 15 Teşrînievvel 1328, sy. 181, s. 3166-3168.

“Tefsir, Kasas 43. Âyet”, Mehmed Tevfik, *BH*, 16 Temmuz 1328, sy. 169, s. 2970-2971.

“Tefsîr-i Şerîf, Rahman 19-23. Âyetler”, Mesnevihan Ali Fuad Efendi, *CS*, 17 Şaban 1330, Nu. 3-24, s.1-3.

“Tefsir-i Şerîf, Zümer 9. Âyet”, Mesnevihan Ali Fuad Efendi, *CS*, 16 Ramazan 1330, Nu. 5-24, s. 2-4.

“Tefsir-i Şerif, Rahman 19-23. Âyetler”, Bursalı Muhammed Tâhir b. Rifat, *CS*, 3 Şevval 1330, Nu. 6-24, s. 2-3.

“Tefsir-i Şerif, Âl-i İmran 159. Âyet”, A. Rıza, *CS*, 11 Receb 1331, sy. 49, s. 1.

“Tefsir-i Şerif, Lokman 17. Âyet”, Mesnevihan Ali Fuad Efendi, *CS*, 18 Receb 1331, sy. 50, s. 1-2.

“Tefsir-i Şerif, Münâfikûn 9. Âyet”, Zemmanzâde, *CS*, 22 Ramazan 1331, sy. 59, s. 118.

“Tefsîr-i Şerîf, Meâric 19-35. Âyetlerinin Tefsir ve Tercümesi”, Muallim Vahyî, *CS*, 20 Cemâziyelevvel 1332, sy. 92, s. 447-448.

“Kur'an-ı Bâhiru'l-Burhân: Tekzîb-i Rasûl Edenler Hakkında Nazil Olan Âyât-ı Celîle; Tûr 1-14. Âyetlerinin Tercümesi”, Ali Tayyar, *CS*, 22 Şaban 1332, sy. 99, s. 25.

“Kur'an-ı Kerîm: Mücâdele 19. Âyetin Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 21 Zilhicce 1332, sy. 106, s. 125-126.

“Kur'an-ı Kerîm: Muhammed Süresinin 7. Âyetinin Tercümesi ve Manzum İfadesi”, Mustafa Fevzi, CS, 4 Muharrem 1333, sy. 107, s. 139.

“Kur'an-ı Kerîm: Enfâl Süresinin 2. Âyetinin Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 9 Rebîulâhîr 1333, sy. 108, s. 143-144.

“Kur'an-ı Kerîm: Şems Süresinin 9-10. Âyetlerinin Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 11 Cemâziyelevvel 1333, sy. 109, s. 151-153.

“Kur'an-ı Kerîm: Âl-i İmran 3/191. Âyetinin Tefsiri”, Şeyh Sadeddin Sırrî, CS, 21 Cemâziyelâhîr 1333, sy. 110, s. 159-160.

“Kur'an-ı Kerîm: Sûre-i Âl-i İmrân 169. Âyetinin Mânâ-yı Şerîfi”, Osman el-Kazanî el-Ezherî, CS, 23 Şaban 1333, sy. 111, s. 168.

“Tefsîr-i Şerîf: Tevbe Süresinin 25. Âyetinin Tercüme-i Meâli Münîfi”, Şeyh Sadeddin Sırrî, CS, 23 Şaban 1333, sy. 111, s. 168-170.

“Kur'an-ı Kerîm: Şuarâ Süresinin 89. Âyetinin Tefsiri”, Osman el-Kazanî el-Ezherî, CS, 1 Şevval 1333, sy. 112, s. 176.

“Kur'an-ı Kerîm, Saf Süresinin 4. Âyetinin Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 4 Rebîulevvel 1334, sy. 117, s. 215-216.

“Kur'an-ı Kerîm: Ziraat Meselesi, Hicr 19. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri”, Zihni, CS, 21 Zilhicce 1334, sy. 122, s. 244-245.

“Kur'an-ı Kerîm, Bakara 214. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 10 Rebîulevvel 1335, sy. 124, s. 259-260.

“Kur'an-ı Kerîm, Nahl 112. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 20 Şevval 1335, sy. 130, s. 311.

“Kur'an-ı Hakîm, Şuarâ 226. Âyetinin Manzum Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 9 Cemâziyelevvel 1336, sy. 134, s. 343-344.

“Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Muhammed, Kalem 4. Âyetin Tercüme ve Manzum Tercümesi”, Mustafa Fevzi, CS, 19 Cemâziyelevvel 1336, sy. 135, s. 351-352.

“Kur'an-ı Hakîm, Ankebut 45. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri”, Muallim Vahyi, CS, 17 Recep 1336, sy. 139, s. 383-385.

“Kur'an-ı Hakîm, Saf Süresinin 10-14. Âyetlerinin Tercüme ve Manzum Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 21 Şaban 1336, sy. 142, s. 408-409.

“Bakara 185. Âyetin Tefsiri”, Ahmed Vehbi, CS, 5 Ramazan 1339, sy. 143, s. 417.

“Kur'an-ı Hakîm, Kaf Süresinin 30. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi, CS, 2 Şevval 1336, sy. 145, s. 431.

“Kur'an-ı Kerîm, Bakara 186. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri”, Mustafa Fevzi,

CS, 11 Zilhicce 1336, sy. 149, s. 463.

“Ankebut Sûresinin 69. Âyetinin Tefsiri”, Ahmed Vehbi, CS, 11 Zilhicce 1336, sy. 149, s. 466,

“Ankebut Sûresinin 69. Âyetinin Tefsiri”, Ahmed Vehbi, CS, 19 Muharrem 1336, sy. 152, s. 490-491.

“Sevâtı Kur’aniyye, Nahl 118. Âyetinin Tefsiri”, Ali Tayyar, CS, 7 Cemâziyelâhir 1337, sy. 157, s. 530.

“Tefsir-i Şerif: Nahl 90. Âyetinin Tefsiri”, Şeyh Sami, HM, 6 Rebûlâhir 1337, sy. 1, s. 3-4.

“Küllümrîin bima kesebe rehîn: Her Şahıs Ameline Merhûndur, Bağlıdır, (Tur 21. Âyetin Tefsiri), Ömer Fevzi, İD, sy. 3, s. 35-36.

“İnnâ Nahnu Nezzelna’z-zikra ve İnnâ Lehû Lehâfizûn (Hicr 9. Âyetin Tefsiri)”, Abdürreşîd İbrahim, İM, 22 Zilkade 1336, sy. 61, s. 1158-1161.

“İnnâ Nahnu Nezzelna’z-zikra ve İnnâ Lehû Lehâfizûn (Hicr 9. Âyetin Tefsiri)”, Abdürreşîd İbrahim, İM, 12 Zilhicce 1336, sy. 62, s. 1166-1168.

“Aşr-ı Şerifler-Âmenerrasülü Aşr-ı Şerifinin Tefsiri ve Tercümesi-”, Süreyya, İM, 1 Rebûlâhir 1335, sy. 50, s. 1000-1002.

“Sûre-i Yusuf’tan Aşr-ı Şerifler”, Süreyya, İM, 24 Ramazan 1335, sy. 54, s. 1067-1069.

“Tâ-hâ Aşr-ı Şerifi ve Tercümesi (1-12. Âyetler)”, Süreyya, İM, 19 Rebûlevvel 1336, sy. 55, s. 1091-1092.

“Bir Âyet-i Kerîme Münâsebetiyle (A’râf 172. Âyet)”, Ferid, *Mahfil*, Zilkade 1338, sy. 1, s. 3-4.

“Bir Âyet-i Kerîme Münâsebetiyle (A’râf 172. Âyet’in Devamı)”, Ferid, *Mahfil*, Zilkade 1338, sy. 2, s. 20-21.

“Bir Âyet Münâsebetiyle (A’râf 172. Âyet’in Devamı)”, Ferid, *Mahfil*, Muharrem 1339, sy. 3, s. 40-42.

“Bir Âyet Münâsebetiyle (A’râf 172. Âyet’in Devamı)”, Ferid, *Mahfil*, Rebûlevvel 1339, sy. 5, s. 75-76.

“İnnallâhe Meanâ”, Mehmed Şerefeddin, *Mahfil*, Rebûlâhir 1340, sy. 18, s. 97.

“Bakara 148. Âyetin Tefsiri”, Müellifi bulunamadı, *Tasavvuf*, 3 Cemâziyelâhir 1329, sy. 11, s. 3-4.

“Besmele Tefsiri”, Müellifi bulunamadı, *Tasavvuf*, 16 Recep 1329, sy. 17, s. 3-5.

“Hadîd 10. Âyetin Tefsiri”, Şeyh Esad Efendi, *Tasavvuf*, 14 Ramazan 1329, sy. 25, s. 4-5.

"Âl-i İmrân 156. Âyetin Tefsiri", Haydarizâde İbrahim, *Tasavvuf*, 18 Şevval 1329, sy. 29, s. 1-2.

"Tahrim 6. Âyetinin Tefsiri", Abdürreşîd İbrâhim, *TM*, 5 Rebûlâhîr 1328, sy. 1, s. 7-9.

"Âl-i İmran 103. Âyetin Tefsiri", Şeyh Esedullah, *TM*, 18 Rebûlâhîr 1328, sy. 2, s. 24-25.

"Aşr-ı Şerifler ve Tercümesi: Âmenerrasûlü (Bakara 285-286. Âyetler) ve Tercümesi", Süreyya, *İM*, 1 Rebûlâhîr 1335, sy. 50, s. 1000-1002.

"Âyetü'l-Kürsî (Bakara 255. Âyet) ile Allahu Nûru's-semâvâtî (Nur 35. Âyet) Aşr-ı Şeriflerinin Tercümesi", Süreyya, *İM*, 22 Recep 1335, sy. 53, s. 1046.

"Sûre-i Yusuf'tan Aşr-ı Şerifler", Süreyya, *İM*, 24 Ramazan 1335, sy. 54, s. 1067-1069.

"Tâ-Hâ Aşr-ı Şerifi ve Tercümesi", Süreyya, *İM*, 19 Rebûlevvel 1336, sy. 55, s. 1091-1092.

c. Konu Tefsirleri

"Tefsir-i Şerif: Adaletin Mebahis-i Dîniyyesi", Şeyh Sami, *HM*, 14 Rebûlâhîr 1337, sy. 2, s. 10-11.

"Tefsir-i Şerif: Hüsn-ü Muâşeret Hakkında", Şeyh Sami, *HM*, 21 Rebûlâhîr 1337, sy. 3, s. 18-19.

"Tefsir-i Şerif: Esbâb-ı İnkırâz ve İnhizâm", Rifat Ankaravî, *HM*, 27 Cemâziyelüla 1337, sy. 6, s. 43-44.

"Cenâb-ı Hak Müminlere Ne Şart ile Yardım Eder?", Konyalı İ. Âtîf, *Mahfil*, Safer 1339, sy. 4, s. 59-60. (Hac 40. Âyet ile Muhammed 7. Âyetin Tefsiri)

"Oruca Ait Âyât-ı Şerife", Şerefeddin, *İM*, 24 Ramazan 1335, sy. 54, s. 1059-1062.

"Kur'an'ın Korunmuşluğu: Hicr 9. Âyetin Tefsiri -1-", Abdürreşîd İbrahim, *İM*, 22 Zilkade 1336, sy. 61, s. 1158-1161.

"Kur'an'ın Korunmuşluğu: Hicr 9. Âyetin Tefsiri -2-", Abdürreşîd İbrahim, *İM*, 13 Zilhicce 1336, sy. 62, s. 1166-1168.

10. Kur'an'la İlgili Diğer Çalışmalar

"Kur'an-ı Kerîm Fotoğrafa Verilebilir mi?", Ünyeli Ali, *BH*, 8 Ağustos 1327, sy. 124, s. 2251-2254.

"Beşâir-i Kur'aniyye", Ebu Rıdvan, *CS*, 20 Rebûlevvel 1331, sy. 17-24, s. 4-6.

"Esrâr-ı Kur'aniyye ve Meâli İslâmiyye", Hâlis, *CS*, 25 Muharrem 1332, sy. 76, s. 289-291.

"Hakâyık-ı Kur'aniyye", Halis, *CS*, 24 Safer 1332, sy. 80, s. 330-331.

"Hakâyık-ı Kur'aniyye", Halis, *CS*, 2 Rebûlevvel 1332, sy. 81, s. 340-342.

“Âyât-ı Beyyinât: Vâzıh, Açık Alâmetler”, Abdülvahhab, *İD*, 28 Recep 1331, sy. 9, s. 131-133.

“Âyât-ı Beyyinât Vâzıh Alâmettir”, Abdülvahhab, *İD*, 13 Şaban 1331, sy.10, s. 148-149.

“Âyât-ı Beyyinât (Açık Alâmetler)”, Abdülvahhab, *İD*, 26 Şaban 1331, sy. 11, s. 167-169.

“Kur’an’dan Gafletimiz ve Sebepleri”, Müellifi bulunamadı, *İD*, 14 Şevval 1331, sy. 14, s. 215-217.

“Gustave Le Bon, Avrupalı Bir Filozofun Kur’an-ı Kerîm Hakkında Takrîrâtı ve Mütâlaâtı: Kur’an’ın Felsefesi ve Alemde Keyfiyet ve Sebeb-i İntişârı”, T.S.Y., *İM*, 14 Rebîulâhîr 1332, sy. 3, s. 67-75.

“Hıristiyan Ulemâsının Kur’an-ı Kerîm Hakkında Hüsn-i Şehâdeti”, Ali Rıza, *Mahfil*, Rebîulâhîr 1339, sy. 6, s. 100-102.

“Kur’an-ı Kerîm ve Seleflerimiz”, Halim Sabit, *İM*, 10 Zilhicce 1334, sy. 47, s. 947-955.

“Temsil-i Kur’anî”, Tâhirü'l-Mevlevî, *Mahfil*, Zilkade 1338, sy. 1, s. 1-3.

“Va’id-i Kur’anî”, Mahmud Kâmil, *Mahfil*, Muharrem 1339, sy. 3, s. 38-39.

“Haml-i Meryem ve Vilâdet-i İsâ Meselesine Dâir”, İskilipli Âtîf Efendi, *Mahfil*, Şaban 1340, sy. 22, s. 165-166.

“Haml-i Meryem”, İskilipli Mehmed Âtîf, *Mahfil*, Ramazan 1340, sy. 23, s. 191-194.

“Va’d-i Kur’anî”, Tâhirü'l-Mevlevî, *Mahfil*, Muharrem 1342, sy. 39, s. 38-39.

“Hazret-i Kur’ana Tefsir Nasıl Yazılmalıdır?”, Abdurrahman Bey, *Mahfil*, Cemâziyelâhîr 1342, sy. 44, s. 139-142.

“Kur’an’ın Cevâbı”, Tâhirül-Mevlevî, *Mahfil*, Rebîulâhîr 1343, sy. 54, s. 94-96.

Sonuç

İlmî hayatımızla ilgili problemlerin bir kısmının temelinde geçmişle yaşanan kopuklukların olduğu erbabınca malumdur. Bu çerçevede başta Osmanlı olmak üzere son bir asra kadar uzanan dönem içerisinde elimizde kapsamlı envanterlerin olmayışı ve bibliyografik alandaki yetersizlikler ciddi çalışmaların gün yüzüne çıkmasına engel olduğu gibi yeni olarak takdim edilen fikirlerin ne kadar yeni olduğu sorusunu da gündeme taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada yapmaya çalıştığımız, devasa boyutta olan geçmiş birikimimizin kapılarını çok cüz'î de olsa aralamaya gayret etmek, bu birikimle irtibat kurmaya çalışmak ve ondan istifade etmeye gayret göstermek olmuştur. Bu meyanda II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında yayınlanan bazı dergilerdeki Kur'an ve tefsir birikimini ortaya koymaya çalışan araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları şöyle hülâsa edebiliriz.

Genel olarak bakıldığı zaman bu dergilerin birçoğunda yer alan Kur'an ve tefsir çalışmalarının dergilerin yayın politikasına göre şekillendiğini ifade edebiliriz. Daha açıkça ifade etmek gerekirse halka dönük olan dergilerde daha ziyade sosyal meseleleri ilgilendiren sûre ve âyet-i kerîme tefsirleri çoğunlukla yer alırken ilmî çevreye dönük olan dergilerde ise daha akademik ve derinlikli, tefsir usûlü ve tefsir tarihiyle ilgili makaleler yer almıştır. Buna göre söz konusu dergilerdeki Kur'an ve tefsir yazılarının temel iki karakteristik taşıdığını söyleyebiliriz. Birincisi, halkı dinî açıdan bilgilendirmek ve bilinçlendirmek için kaleme alınan sûre ve âyet tefsirleri; ikincisi ise tefsir ilminin meselelerini gündeme getiren ilmî ve akademik veçhesi ön planda olan Kur'an ve tefsir yazılarıdır.

Yine ilgili yazıların geneline baktığımız zaman bunların yazarlarının çoğunun medrese kökenli oldukları dikkat çekmektedir. Bu çerçevede pek çok farklı ismin kaleme aldığı bu yazıların yazarları arasında ilim çevrelerinin kendilerine aşına olduğu ve o dönemin kısmen de sonraki dönemin önde gelen isimlerinden olan İzmirli İsmail Hakkı, Ahmed Hamdi Aksekili, Abdürreşîd İbrahim, M. Şerafeddin Yalıtıkaya, Tâhirü'l-Mevlevî, Bergamalı Cevdet, Ömer Fevzi Mardin, Manastırlı Rifat Bey vb. gibi kimseler bulunmaktadır.

Bu yazılarla ilgili söylenmesi gereken bir diğer husus da onların Kur'an ve tefsir alanının neredeyse tamamına dönük hususlarla ilgili olduğudur. Nitekim sûre ve âyet-i kerîme tefsirlerinin ağırlıkta olduğu bu yazılarda Kur'an kıssaları, i'câz meseleleri, bilimsel tefsir denemeleri, Kur'an ve kıraat tarihi, Kur'an tercümeleleri, tefsir usulü ve tarihi ve bunlara yakın pek çok konunun ele alındığını görmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu bu yazıların hem çeşitlilik arz ettiğini hem de zengin ve dikkate alınması gereken muhtevalar taşıdığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

II. Meşrutiyet Dönemi ve Sonrasında Yayınlanan Bazı Dergilerde Kur'an ve Tefsirle İlgili Çalışmalar

Ercan ŞEN

Özet

II. Meşrutiyet dönemi hiç şüphesiz her açıdan incelenmesi gereken bir dönemdir. Bu bağlamda biz de söz konusu bu dönem ve sonrasında İslâmî duyarlılığa öncelik veren *Beyânü'l-Hak*, *Cerîde-i Sûfiyye*, *Hikmet*, *Teârûf-i Müslimîn*, *Tasavvuf*, *İslâm Dünyası*, *İslâm Mecmuası*, *İrşâdü'l-Müslimîn*, *Habl-i Metîn*, *Mahfil* ve *Mihrab* dergilerinde çıkan Kur'an ve tefsirle ilgili çalışmaları belli başlıklar altında ortaya koymaya çalıştık. Dolayısıyla bu makalemizde Osmanlı'nın son dönemiyle ilgili Kur'an ve tefsir literatürüne bir katkı sunmayı hedefledik. Aynı zamanda bahsi geçen dergiler kapsamında Kur'an ve tefsir birikiminin hangi hususlarda yoğunlaştığını göstermeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, II. Meşrutiyet, Kur'an, tefsir, dergi.

Studies on the *Qur'an* and *Tafsir* Published in Some Journals During and After the Second Constitutional Era

Ercan ŞEN

Abstract

The Second Constitutional era is an important period that needs to be examined from every angle. In this context, we tried to categorize studies on the *Qur'an* and *tafsir*, which were published in some of the religiously oriented journals of the period such as *Beyânü'l-Hak*, *Cerîde-i Sûfiyye*, *Hikmet*, *Teârûf-i Müslimîn*, *Tasavvuf*, *İslâm Dünyası*, *İslâm Mecmuası*, *İrşâdü'l-Müslimîn*, *Habl-i Metîn*, *Mahfil* and *Mihrab*. Hence, we tried to contribute to the study of late Ottoman literature on *Qur'an* and *tafsir*. In the scope of the afore-mentioned journals, we also tried to emphasize the aspects at which the *Qur'anic* and *tafsir* accumulation intensified.

Keywords: Ottoman, the Second Constitution, *Qur'an*, *tafsir*, journal.